

*Архітектурні візерунки древніх
П'ятничан і не тільки...*

*Стрічка Богу тебе омиває,
Вже десяте століття минає.
І собор височить над тобою
Золотою своєю главою.
Графський парк знов чарує красою,
Де не раз ми ходили з тобою,
Славні люди твої, П'ятничани, Гідні
щирої дяки й пошани.*

*Гімн «П'ятничани», слова
Фаїни Приймачек*

Історія П'ятничан

Я народилася і живу, як то у нас кажуть, на П'ятничанах, люблю цю патріархальну окраїну Вінниці і, як співається в пісні,: «Цей куточок подільського краю Батьківщиною я називаю». Ритм життя тут неспішний. Так само неспішно і величаво несе свої води Південний Буг, який наші пращури називали Богом. Назва річки змінилася з «Бог» на «Буг» в історичному інтервалі відносно недавно, навіть в праці «Географічний, гідрографічний, топографічний і економічний опис Подільської губернії і до нього атлас 1806 року» можна прочитати: «*Поветовый город Винница лежит по обе стороны реки Бога и разделяется на две части старое и новое место*».

Я хочу розказати про П'ятничани, що століттями ведуть свою історію. Не оминали їх війни, селянські повстання, революції, були часи, коли кров тут лилася рікою. Люди почали селитися на цих благословенних землях в прадавні часи

неоліту. Найдавніші ранньослов'янські племена зарубинецької та черняхівської археологічних культур заселяли подільські землі в I–V століттях н. е. Цьому сприяли м'який клімат та вигідне географічне положення місцевості. Сліди древніх поселень та залишки знарядь праці знайдено і на землях, що належать П'ятничанам.

Знахідки істориків, у тому числі знаного на Вінниччині археолога Павла Івановича Хавлюка, підтверджують сиву історію села. На території П'ятничан у 1959 р. ним було розкопано слов'янське поселення III–V ст. н. е., воно входить до переліку пам'яток археології міста Вінниці. Згадаємо також два кургани, що розташовані на північній околиці Вінниці, за П'ятничанами. Їх розкопки, на жаль, не проводились, культурну належність істориками ще не встановлено.

Цю територію заселяли також представники племінного союзу скіфів. Більшість могил, яких є багато на полях Вінниччини, залишилися саме від скіфів. В кінці IX ст. Середнє Побужжя увійшло до складу Київської Русі. У цей час тут селилися племена тиверців та уличів, які є предками теперішніх вінничан. Історики сходяться на думці, що назва «уличі» означає «луччий» – кращий за всіх, а «тиверці» – «ті, що тримаються землі». В IX–X ст. тиверці та уличі закріпилися у складі Русі-України. Наш край не був густо заселеним, бо потерпав від нападів сусідів-кочовиків: спочатку печенігів, а з кінця XI ст. від половців, татар, потім – від османів.

Землі п'ятничанські були плодючі, поряд ріка, неподалік темнів знаменитий віковий Чорний ліс, що давав прихисток мешканцям під час набігу татар з Дикого поля, які все змітали на своєму шляху. На цьому місці, за версією краєзнавця В. Барабанцева, в XI ст. було поселення з гарною назвою Ситниця, що займало велику територію від П'ятничан до сучасної окружної дороги. Здавна українці називали сита, або ситниця – мед, розведений водою, або медовий відвар на воді, що використовувався як традиційний безалкогольний напій. Ще варіант значення ситниця – вид осики, що росте на низьких місцях. Можливо, звідси і пішла назва поселення Ситниця. Це поселення, як і Сабарів, Хмільник, Іванів, Мізяків, Немирів, Брацлав, Вишня – набагато старше ніж Вінниця. Їм сягає більше 800 років і тільки пізніше з'явилося сельбище, що дало початок Вінниці.

За даними археологічних розкопок Ситниця була на той час багатим містом з розвиненими ремісництвом, торгівлею, землеробством. На початку XIII століття тут пройшлися навали половців, що грабували та знищували вщент поселення на Поділлі. Ситницю було спалено. Краєзнавці припускають, що городище потім відновилося, але не в таких розмірах, як раніше. В п'ятничанському лісі ще й дотепер є залишки земляних валів та дитинця «Круглиці» – центральної укріпленої частини міста в Давній Русі, де під час ворожого нападу ховалися жінки з дітьми. На жаль, руїни досі ще детально не досліджені археологами та краєзнавцями.

В період роздробленості Русі-України у XII-XIII ст. територія майбутньої Вінниці належала до східного Пониззя Болохівської землі, яка входила до Галицько-Волинського князівства. Населення традиційно займалося землеробством, промислами, ремеслами, про що свідчать знахідки матеріальної культури в різних районах міста: від П'ятничан до Сабарова, від Старого міста до Тяжилова і Вишеньки.

Період XV–XVI століть був дуже трагічним як для України, так і для Поділля – це час татарських набігів, епоха турецьких спустошень. За період з 1400 до 1569 року Вінниця зазнала 30 великих нападів татар. Чужинці грабували й руйнували місто та околиці, значну частину населення, насамперед молодих чоловіків і жінок, забирали в ясир, полон. Багато подільських міст та сіл перестали тоді існувати, інші поселення були розграбовані, і, як писали історики того часу, на Поділлі тоді була пустеля.

Відомий польський історик Роман Афтаназів у своїй праці про історію маєтків та палаців, що належали полякам в Україні, писав: *«П'ятничани розташовані у гирлі річки Богу, на так званому Кучманському шляху поруч із Вінницею. Раніше це була слобода, де від татарської бурі... місцеві жителі шукали притулку, тут було повно далеких підземель, печер, тунелів... Селище і Вінниця були з'єднанні на землі і під землею, воно згадується дуже часто в так званій люстрації Sexton hospodarski Тушкевича. Фактично, два вінницькі замки та замок п'ятничанський склали одне ціле... замок п'ятничанський, спочатку був лише оборонний, потім був і як фортеця, і як місце проживання».*

Хочу пояснити про особливості розташування П'ятничан біля Кучманського шляху. Шлях цей – одне з розгалужень Чорного шляху, ним користувались кримські і нагайські татари для нападу та пограбування Поділля і Галичини. Обабіч цих шляхів все лежало в руїнах та згарищах, мабуть тому головний шлях називали Чорним. Кримські і нагайські татари не щадили нікого – ні малого, ні старого, ні чоловіків, ні жінок. Вони палили і руйнували оселі, грабували, вбивали або забирали у полон людей, продавали їх у рабство на невільницьких ринках Сходу. І якою хоробрістю потрібно було володіти місцевому люду, щоб не просто тут жити, а засівати землю та збирати врожай, народжувати дітей, маючи поряд цих жорстоких і кровожерливих ворогів. Ворогами селяни мали фахову, добре озброєну армію татар та турків-османів, які тільки вміли – убивати, а військова здобич була найголовнішим засобом їх існування. Населення П'ятничан рятувалось як могло: ховалося в лісових хащах, річкових плавнях, печерах з численними підземними ходами, ці природні схованки були розташовані всюди навколо села.

Найдавніші спогади про П'ятничани в історичних документах, які мені відомі, датуються 1510 роком. Тоді мешканці села судилися з вінницькою міською владою за межі. В книзі В. Отамановського «Вінниця в XIV – XVII століттях» читаємо: *«в актах зустрічається «землянин Венецький Миско Степанович» у листі Жигимонта I (Сигізмунда) з 30.в.1510, яким Мискові стверджено на вічність такі маєтки: у Вінницькому повіті села Виперсовичі й П'ятничани... Замкове село П'ятничани Степан Демидович (батько Миска Степановича) одержав од князя Костянтина Острозького...»*. Імена батька та діда Миска Степановича, що зустрічаються у документах 1510, 1545, 1552 років, виявляють боярське походження їх роду.

В історичному зібранні «Архіви Південно-Західної Росії», в статті «Определение границ староства Винницкаго королевскими комиссарами» за 1530 рік описується та перелічується, як тоді було прийнято, все населення села поіменно та заняття селян, як то: коваль, швець, мірошник.

дала его „во временное держанье“ Претяку; такъ называлъ король, оправдываясь предъ сеймомъ¹⁾.

Вероятно, въ началѣ XVI в. частныя владѣнія находились еще въ зависимости отъ государственной власти; истинныя правители не только жаловали, но и отнимали ихъ произвольно; такъ сс. Вынеровичи, Пятничани и Остоловои находились владана во владѣніи предковъ ибного Миска Степановича. У которыхъ отдалъ ихъ Князь Александровичъ; но король Александръ притязалъ вернуть ихъ владѣнцамъ, а Сигизмундъ I подтвердилъ это распоряженіе въ 1510 г.²⁾

Развитіе землевладѣнія въ Польскомъ Царствѣ, при помощи указаній неизвѣстныхъ матеріаловъ метрики³⁾, можетъ быть представлено въ слѣд. данныхъ, относящихся только къ поймамъ Каменскому, Барскому и Лютневскому⁴⁾:

При кор. Ягайлѣ были пожалованы: Кучкова (1433), Мельница и Синичи (1421)—Витова и подат. Владислава 1439), Олеховецъ и Михаловцы (1403), Кляжа—Лука (1408), Сапавовъ (1428), Гаусте (1418), Выгирновцы (1428), Новая Рука (1422), Баравичи (1431), Шаравичи (?) (1431), Шаравка (1431), Баловичи (1431), Куравовъ (1434), Селавовъ, Яблоновъ и другія сель. селъ (1434), Степановичи (1431) и др. При преемникѣхъ Ягайла до Кшишара (1447 года) пожалованы: Вербовецъ и Лигновцы (1439 и 1442), Курявцовъ (?) (1437), Ваконца и Кастинцы (1439), Простовцы (1441), Михалово село и село Михалово (1439), Волковичи (1442), Окувничъ и Восновичи (1444), Хроботевичи (1436), Висловичи (1441), Червня и Овчани (1442 и 1514), Черноуцки и Юлановцы (1440), Леховичи (1441), Вурковичи

¹⁾ Ак. Указ. в Сиб. Рос., т. II, № 101, стр. 302.

²⁾ Ак. Указ. в Сиб. Рос., т. II, № 106.

³⁾ Изв. Метр. изъ Верн., № 8 в 17. Слѣдствіе представлено въ 1566 г. по личному распоряженію на пожалованіе.

⁴⁾ Исте архивныя данныя дозволяютъ свѣдѣніа, сообщаемыя въ первомъ изданіи очерка исторіи колонизаціи.

А гдѣ который человекъ съ такихъ сельъ противъ идеть, вилить шшу дати 6 копъ откозано.

Село пана Мисково Пятничанского Пятничане: человекъ 30; даютъ на годъ 3 копы и 40 грошей, а слугъ изъ того сельъ 3, которые ково служатъ; еще въ томъ сельъ работарь два и коваль одинъ; тѣ работарь на дворъ двара; поддубово въ томъ сельъ 12, тѣ не даютъ денегъ, ни работъ шшу.

Село того же пана Мисково Демелово: человекъ 37, даютъ на годъ 4 копы, 28 грошей; день на лѣте оветъ, другіи день жгутъ; поддубово въ томъ сельъ человекъ 10; конница съ оубахъ сельъ на годъ 4 копы.

Село пана Паллоу Дубецкого Камевогика: людей вилъ 30 человекъ; съ такихъ 30 человекъ 23 человекъ даютъ на годъ вилы по 12 грошей, а по три третинны осы, по 2 копы осы; работарь на которо не работатъ, а осы человекъ на ково седеть.

Милль обь оловомъ колѣ въ вѣстѣ Вондичевъ, два двора его.

А три человекъ оловъ его въ Брацлавскомъ вѣстѣ Жировича. Земля на 5 вилъ, людей вѣтъ,—обороне топи и лаврине лозы; а кто бы вѣлъ с вѣсовъ стати, або зоръ лозитъ, тотъ повиненъ шшу кувни дати, чакъ рудити.

У Вондичевъ вѣстѣ оловѣ Оловичи, земля на 2 вилы, пусто, ни дѣланъ отъ вилку Гучварово; у сельъ перовъ и шовъ, а слуга пашеренъ Пашко.

Сель пашовъ Мисковичи на вѣстѣ Мискулицъ, Борозъ и Новолыца; въ тѣхъ трехъ сельхъ людей вилъ осымъ десятъ; съ такихъ осыдѣтъ шесть человекъ даютъ по 12 грошей кувни и по 4 третинны осы, а осыдѣтъ и чотире человекъ даютъ по 4 гроши и по 4 третинны осы; работарь на вѣстѣ годъ три дни служатъ; у Мискулицъ сельъ осыдѣтъ; на чотирей годъ даютъ за слугу по шести десятъ оловъ.

Милль чакъ съ двора колѣ, перовъ и шовъ. Такъ же у Мискулицъ сельхъ свободныхъ людей осыдѣтъ; тѣмъ ничего не даютъ, а ни служатъ.

АРХИВЪ ЮГО-ЗАПАДНОЙ РОССИИ,

ИЗДАВАЕМЫЙ

КОМИССИЕЮ ДЛЯ РАЗБОРА ДРЕВНИХЪ АКТОВЪ,

состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генералъ-Губернаторѣ.

ЧАСТЬ СЕДЬМАЯ,
ТОМЪ II.

Акты о населеніи юго-западной Россіи.

ИЗЪ ДѢЛЪ КЪ.

Титулярій Г. Т. Корчакъ-Новицкій. Михайловска улица, домъ № 4.
1880-81.

Ще одна згадка датується 1552 роком в документі «Описание Винницкого замка»: «Село пана Мисково Пятничанского. Пятничане: человекъ 30; даютъ на годъ 3 копы и 40 грошей, а слугъ 8 в том селе, которые конно служат, еще в том селе чеботари два и коваль один...». Хочу пояснити, що в той час «слуги – лица сельского состояния, получающие участки под условием военной службы», тобто це були військові, що постійно жили в містах або селах і брали участь в обороні місця проживання від ворогів за право користування землею. У 1629 році у П'ятничанах налічувалося 128 дворів, які платили подимну подать.

За століття, що пройшли, володарі П'ятничан постійно змінювалися: то село продавали, то його отримували у посаг. Був володарем села і знаний у наших краях Адам Калиновський, який був старостою Вінниці та дідичем (тобто той, хто успадкував майно від діда) П'ятничан, а також його брат Марцін Калиновський. Брати Калиновські були добре відомі своєю гарячою вдачею та схильністю до насилля.

Збереглися документи, що датовані 1640 – 1643 роками, з позовом (цитую В. Отамановського): «до п'ятничанського хазяїна чернігівського воеводи Марціна Калиновського, що захватив міську землю під час відсутності вінницького старости, прийшли в супроводі кількасот чоловік на вінницьку міську територію, і тут увечері, майже в сутінках, вони уфундували свою незаконну юрисдикцію...» на наступний день «...з'явився до Вінниці сам М. Калиновський на чолі почту кінних і піших 3-4 тис. душ ... зайнявши та оточивши все місто та околицю...». Далі згідно документу тієї пори «месчан винницьких без оборони и помочи старосты их на тот час ... воевода Черниговский (М. Калиновский) мсцью,

квалтом (наси́льством), битъем, также ранением и забоем од бороненя добр наших одстрыхали». Відібрав п'ятничанський володар у міста немало-небагато «з домами, садами, пасаками... на три албо чотыри мыли вздулж, а на мылю вшыр...». В 1640 році власники Хижинців, Салашів та інші вінницькі шляхтичі судилися з п'ятничанським хазяїном Калиновським за незаконний захват землі, міських будинків. І як пише в своєму історичному дослідженні Отамановський «На жаль, ми не змогли відшукати закінчення цього інтересного процесу...».

З генеральної мапи України Боплана, 1648 рік

Цікаво, що між вінницькою «міщанською громадою» та різними володарями П'ятничан століттями тривали судові суперечки за межі між селом та містом.

Іконографічним матеріалам, де зафіксовано резиденцію у П'ятничанах 1870-х рр., ми завдячуємо художникові Наполеону Орді. Як зазначається у Вікіпедії, Наполеон Орда – видатний білоруський і польський художник, літератор, композитор, музикант татарського походження. 1866 року був арештований за підозрою в участі в повстанні 1863—1864 рр., ув'язнений та засуджений до заслання у віддалені губернії Росії. До нашого часу дійшло 177 творів митця, на яких зображено архітектурні пейзажі України. Малював Наполеон Орда з великою, майже фотографічною точністю. На малюнках передано тонкі архітектурні деталі; але це не голі копії, а натуралістичні замальовки.

*П'ятничанський палац,
гравюра Максиміліана Фаянса з
малюнка Наполеона Орди*

В історії Вінниччини польська родова знать відіграла значну роль. З часу об'єднання Польщі і Литви в єдину державу – Річ Посполиту, шляхетська Польща, згідно з Люблінською унією (1569 р.), захопила Волинь, Брацлавщину, Київщину і частково Лівобережну Україну. Найбільший вплив і маєтності на Вінниччині мали так звані «некороновані королі» Поділля: Любомирські, Калиновські, Потоцькі, Грохольські, Ярошинські, Собанські. Не останню «роль грали» в житті Поділля представники родини Грохольських, які у різні часи очолювали органи влади, завжди брали участь у громадському житті краю, входили до його інтелектуальної та політичної еліти.

За словами Генріка Грохольського, президента асоціації польського дворянства, правнука Тадеуша Грохольського, перші відомості про графський рід Грохольських, які були задокументовані, датуються чотирнадцятим століттям. За сімейними легендами Грохольські завжди були хоробрими воїнами.

*На фото: Генрік Грохольський,
нащадок роду Грохольських*

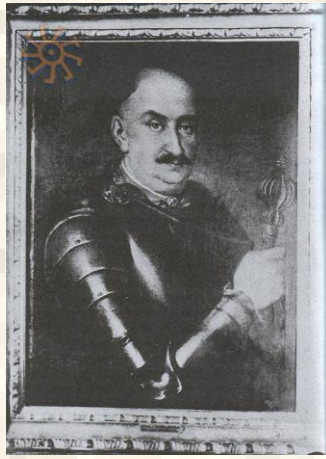

*Герб «Сирокомля»
графського роду Грохольських*

Прихисток графського роду

Подільський період історії родини Грохольських (або Грохольських), гербу «Сирокомля», починається з 1637 року, коли вони згадуються в земських актах, як власники Микитинців Подільського воєводства. З одруження Міхала Анджея Грохольського (1705-1768 рр.), з Анною Радзімінською, гербу «Любич», донькою діди́ча П'ятничан, стольника чернігівського (інколи вказують – брацлавського стольника), започатковується п'ятничанський період родини.

Міхал Грохольський

Анна Радзімінська

П'ятничани, або в редакції стародавніх документів – Петничани, за адміністративним поділом у XVI – XVIII ст. належали до Брацлавського воєводства, за поділом XIX ст. – це вже Вінницький повіт, а за поділом XX ст. – Вінницький район.

За передшлюбною угодою, укладеною у 1725 році, Анна отримала в посаг П'ятничани та Сабарів, а після смерті батька, рідних братів та сестри, до неї перейшло у спадок усе чималеньке майно родини Радзімінських, у тому числі Вороновиця, Степанівка, Сорочин. З цього часу Грохольські стають значними подільськими землевласниками, і саме через цей шлюб П'ятничани дісталися шляхетському польському роду, з яким вони і будуть пов'язані протягом століть.

За П'ятничанською рогаткою, на спуску з площі Героїв Майдану, колись починалось древнє поселення. Тут, на схилах річки Південний Буг, серед столітніх дубів, на початку XVIII століття розташувався палац польських магнатів графів Грохольських.

За всю свою історію і садиба, і палац пережили нелегкі часи, в результаті яких будівлі втратили свій первісний вигляд. Велике враження справляли як сам палац та прекрасний парк, так і його внутрішні покої: грецька, арабська, золота, гербова, чорна зали. Ці чудові, без перебільшення, витвори дизайнерського мистецтва, що були чудово вмебльовані та прикрашені з великим

смаком, безслідно зникли в військових та революційних буревіях, залишилися від них тільки старі світлини та записані розповіді очевидців.

Зважаючи на сучасний стан збереження будівель п'ятничанського маєтку, навіть маючи багату уяву, важко повірити, що палац дивував сучасників своєю архітектурою та розкішними інтер'єрами. Від палацу залишились окремі будівлі, в яких нині розташований обласний клінічний ендокринологічний диспансер.

Шляхтичам належала велика частина Вінницької області, зокрема Вороновиця, Стрижавка, Сабарів. Майже всі покоління Грохольських були дбайливими хазяями своїх володінь, багатство їх від покоління до покоління примножувалося. Останній дідич П'ятничан Здіслав Грохольський мав більше 88 тис. десятин землі (1 десятина – приблизно 10 925 м²) тільки на території сучасної України і Польщі, в т. ч. поселення на Поділлі, будинки у Львові, Варшаві, Вінниці, ліси у Вятській губернії Росії.

«Поляк здатен закохатися в Україну. Вона може стати його другою Батьківщиною... Це не означає, що мусимо писати вірші... «Писали» про Україну своїм життям, а радше саме життя «писало» сторінки днів, місяців, років, що минали. Усі вони закохалися в Україну». Ці слова Станіслава Стемповського, польського політика, можна сміливо присвятити родині Грохольських (зрозуміло, що маючи такі багатства в Україні, можна і потрібно любити цю країну).

Всі покоління родини завжди були меценатами. Вони будували та опікувалися костелами, православними церквами (хоча були католиками), освітою сільських українських дітей, госпіталями у воєнні роки, починаючи від війни з турками і до I світової. Родина вкладала гроші не тільки в розкішне життя для себе, а й в будівництво заводів, в розвиток селекційних станцій, у виведення нових сортів пшениці та цукрових буряків, що більше підходили до вінницького клімату.

Міхал Анджей, перший з Грохольських володар П'ятничан, був крилатим гусаром (елітна лицарська кіннота Речі Посполитої) у війську князя Януша Вишневецького, де дослужився до поручника. Потім на чолі загону української партії боровся з ворогами корони, за що король Август III дарував йому чин ротмістра. Двічі був послом до сейму, серед брацлавської шляхти вважався фаховим знавцем юриспруденції, був земським суддею Брацлавського воєводства,

до одруження жодним земельним маєтком не володів.

Здіслав Грохольський в своїх мемуарах про Міхала Анджея Грохольського писав: «... він не успадкував будь-яке рухоме майно. Однак він чудово керував добром дружини, він скоро його значно розширив... У тих же Pietniczanych, разом зі своїм сином Мартином... здіймалися основи нового замка-палацу, будували його татари і турецькі полонені».

Міхал Грохольський значно примножив посаг дружини та залишив у спадок своїм дітям 32 села, 2 містечка та 3 двори у Львові, Дубні та Вінниці. Жив він переважно в садибі в Терешках, але встиг у П'ятничанах начорно збудувати палац, завершити розпланування припалацевої території і парку за палацом. Дослідники вважають, що автором проекту палацу та парку був Доменіко Мерліні, головний королівський архітектор польського короля Станіслава Августа Понятовського.

Міхал Грохольський передав на утримання Вінницького домініканського монастиря та костелу Успіння Пресвятої Богородиці 30 тисяч злотих. У відповідь, з пошаною до нього, у підземеллі Вінницького домініканського костелу було влаштовано родинний склеп Грохольських, де й поховали Міхала та його дружину Анну.

Марцін Грохольський дісталися старшому сину Марціну (1727-1807 рр.).

Марцін Грохольський, останній Брацлавський воєвода, кавалер старійшої та найвищої польської державної нагороди – ордена Білого Орла та ордена Святого Станіслава. Він отримав від Потьомкіна привілеї на торгівлю у Чорному

Початок активного будівництва в маєтку припадає на добу сина Міхала — Марціна (українізоване Мартин). Після смерті Міхала Анджея Грохольського в 1768 році, залишилося семеро дітей, між якими розділили маєтності батька. П'ятничани, як і грицівський ключ, палац в Стрижавці та двір у Вінниці, дісталися старшому сину

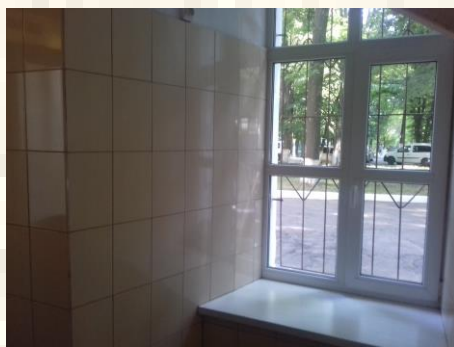
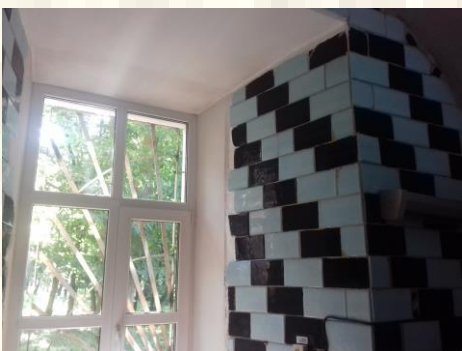
**Орден Білого орла,
XVIII століття**

морі на власному судні, але під російським прапором. Крім цього мав у власності Михайлівку, Коломиївку, Лаврівку, Переорки, Стадницю, двір у Львові, Великі та Малі Крушлинці, Широку Греблю, Ільківку. Шляхтич віддавав перевагу в проживанні не П'ятничанам, а Грицеву. За версією історика Романа Афтаназі, фортецю-палац у П'ятничанах добудували полонені у військових походах турки та татари за життя Марціна та його сина Міхала. Деякі факти свідчать про те, що палац Грохольських у П'ятничанах старіший, ніж вважають це офіційно. За версією Здіслава Грохольського, що спиралась, скоріш за все, на документальне підтвердження, його пращури побудували свою резиденцію на рештках старої фортеці.

В історичній праці «Географічний словник Королівства Польщі та інших слов'янських країн» 1880 року написано що є в П'ятничанах «... прекрасний палац, сади, великий цегельний завод. П'ятничани були дуже старовинною осадю...». В свій час, ще до Грохольських, село належало багатим та впливовим людям, серед яких були і бояри, вони не могли не подбати про надійний захист своєї оселі від небажаних «гостей» в ці суворі часи українського середньовіччя.

Підтвердження цієї версії знаходимо в описі фонду архівних документів Грохольських в Київському центральному архіві давніх актів, де знаходилися до війни родові архіви магнатів і шляхти Правобережної України: «Палац у маєтку перебудував з давнього замку Міхал Грохольський».

Спочатку палац мав вигляд фортеці, що була пристосована і для захисту і для проживання, вона могла протистояти можливому нападу ворогів. Стіни палацу двометрової товщини на першому поверсі, півтораметрові – на другому і метрові – на третьому.

На фото:
стіни першого поверху палацу, що мають товщину у 2 метри (сучасні фото)

За описом Здіслава Грохольського палац був «...з надзвичайно масивними стінами, з залізними ґратами на вікнах, башточками, бійницями і подвійними воротами». Усі приміщення на першому та другому поверхах – склепінчасті, з ґратами на вікнах. В кутах фортеці-палацу піднімалися двоярусні вежі. Трохи далі стояли дві одноярусні башти, від них тягнулися вали і рови, які оточували фортечний майдан, в кілька сотень метрів завдовжки. В'їзна брама довершувала образ неприступної фортеці.

Після смерті Марціна, що був похований, як і батьки, в крипті Домініканського костелу у Вінниці, його чималі маєтності почали ділитися між спадкоємцями. П'ятничани дісталися сину Міхалу (1765-1833 рр.), звенигородському старості, кавалерові ордена Білого Орла. Саме він, отримавши п'ятничанський маєток у спадок, зробив його своїм родовим гніздом і місцем постійного проживання. З книги Романа Афтаназі: «П'ятничани дісталися Міхалу Грохольському, який одружився на Марії Сліжній (Сліжньовій). Вони оселилися в замку в П'ятничанах одразу після весілля, і саме вони принесли перші, фундаментальні перетворення. Ініціатором всіх змін була його жінка... вона почувалася погано в суворих стінах укріпленого замку».

*Міхал Грохольський
та його дружина
Марія Сліжньова*

Спочатку Марія обмежилась тим, що наказала перебілити всі покої. Тоді стіни вітальні стали блакитними, а на склепіннях було розвішано атласні драпірування в білі та блакитні смуги, що надавали затишку суворим фортечним стінам. Одна з кутових кімнат була прикрашена зеленою шторою, інша — побілена в піщаний колір. Реконструкція замку не обмежувалася лише інтер'єрами. Енергійна графиня взялася за зовнішні зміни маєтку. З її ініціативи до

будівлі було добудовано ще один поверх. З обох боків палацу розташовувались цегляні квадратні двоповерхові флігелі, поєднані з ним одноповерховими напівкруглими галереями з колонадами, які, на жаль, сьогодні вже не існують. Тоді ж з'являються нові стайні, приміщення для возів і карет, майстерні, голуб'ятня та інші господарчі споруди. Перебудовую керував архітектор Льойфер, що вже мав досвід працюючи у графів Холоневських. Тепер палацовий ансамбль у плані мав вигляд підкови, що оточувала круглий газон. У книзі «Спогади про мертвих» Марії Собанської, рідної сестри останнього хазяїна П'ятничан Здіслава Грохольського, знаходимо такий зворушливий опис замку: *«П'ятничани — цей будинок — наша улюблена, старовинна фортеця, що була побудована татарськими невільниками на початку XVIII століття... Середина будинку — в кілька поверхів, чотири вежі з амбразурами та два крила з павільйонами в кілька поверхів, які обрамляють колони. Загальний вигляд такий, ніби руки, що відкрили обійми для друзів, запрошених у гості».*

*Вид замку в П'ятничанах.
Гравюра з часопису Tygodnik Ilustrowany (1880)*

В описах палацу читаємо : «І ще безмірно цікавий живопис... У П'ятничанах є верхні салони з дуже гарним малюнком Помпеї, ідеально тоновані, особливо на склепі і димарі. Однак, більш цікава «чорна кімната» внизу. На півтони темні, у напівтемряві, на стінах і склепінні гори, ліси, вода чорна, як ніч... Там був король Станіслав-Август, який прибув з Вінниці... У «чорній кімнаті» Грохольський радився з Станіславом (Августом)... Чорний мармуровий камін був настільки великий, що карниз знаходився на висоті рук високого чоловіка, який прогрівався поруч з ним». Чорні покої слугували для вечірнього спілкування всієї родини, в «древні часи», як писала Марія Собанська, це були покої Марціна Грохольського.

Покої п'ятничанського палацу на старих світлинах, що належать сім'ї Грохольських

Марія Собанська згадувала свої дитячі роки: *«Наша дитяча... мала сіру стелю з різними круговими візерунками, у вуглах були обличчя чотирьох міфічних сердитих Химер. У середині була Мінерва в шоломі. Я це бачила все своє дитинство, і як я здивувалася, коли під час весільної поїздки до Риму у Ватикані побачила чудову мармурову підлогу з мозаїкою: ... це стеля з нашої кімнати! — з тією самою Мінервою, чотири сердиті обличчя Химер і однакова картина навколо!...»*

У палаці була галерея портретів французьких та польських королів, що складалась з понад 30 картин. П'ятничанський палац славився зібраними кількома поколіннями Грохольських багатими колекціями мистецтва, нумізматики, природничих наук, стародавньої та мисливської зброї, бібліотекою, що вміщувала близько 10 тисяч томів різними мовами. Тут були цінні колекції мінералів Поділля, барвистих тропічних метеликів. Також тут були давні родинні архіви та багато пам'ятних речей минулого. У «жовтій» вітальні знаходилась колекція зі старовинних предметів, які надійшли з резиденції Чарторийських у Франції, що належали Марії Грохольській-Чарторийській.

З описів: *«Бібліотечний зал розташовувався над «жовтим» салоном. У кімнаті також були зібрані метелики ...барвистих субтропіків, колекції яєць багатьох домашніх птахів і гнізд птахів Поділля, а також колекція мінералів, зібраних з різних польських земель... У цій групі був також кришталевий хрест, розміщений на основі сибірської руди, подарунок сибіряків для Ксаверії Грохольської, доказ подяки вигнанців за багаторічну турботу про них».* Разом з Вінницею, маєток був центром польської та української культури Поділля.

В житті родини грала велику роль музика. В залах палацу знаходилися фортепіано, два піаніно, фісгармонія і навіть **скрипка Страдіварі**. Мешканці палацу любили влаштовувати звані вечори та бали, на які скликалася знать з усієї округи. В палаці часто влаштовували концерти, де можна було почути гру запрошених відомих музикантів.

Була в палаці мисливська зала. В ній розміщалася колекція зброї: рушниці, списи, що були виготовлені в замковій кузні, старовинна рушниця воєводи з золотими замками. Стіни прикрашали мисливські трофеї: голови кабанів, оленячі роги, опудало оленя. Ця зала слугувала для зібрань мисливців та «чаювання» одразу після полювання.

Стайні для породистих коней були розташовані навпроти головного корпусу замку, на відстані близько 250 метрів. Це двоповерхова будівля, що колись мала наскрізну арку для проїзду, та два крила (збереглось одне) з круглими баштами по краях. Через наскрізну арку стаєнь проходила дорога, що вела за територію маєтку.

*На фото: стайні на початку ХХ ст. та сучасний стан.
Тепер тут розміщується один з лікувальних корпусів диспансеру*

Грохольські були в той час у фаворі останнього польського короля не тільки з політичних уподобань, а ще й тому, що були його родичами. Прабабуся короля була з роду, або як казали у Польщі, з дому Грохольських. Мешканці п'ятничанського замку удостоїлися честі приймали свого короля — Станіслава-

Августа Понятовського.

Існує дві версії стосовно цього візиту короля Польщі. Перша версія така: у 1787 році в П'ятничанах Грохольські приймали короля Станіслава Августа під час його подорожі до Канева для зустрічі з російською імператрицею Катериною II та австрійським цісарем Йосифом II, що подорожував інкогніто разом з російською царицею до Криму. Це був визначальний для Польщі час, коли вирішувалася доля країни як самостійної держави. Король Станіслав, як колишній фаворит Катерини II, сподівався на сприятливе для себе та Польщі вирішення цього питання. До речі, зберігся малюнок Тараса Шевченка, сюжетом якого слугує момент зустрічі Катерини II та Станіслава-Августа Понятовського на розкішній царській галерії під Каневом.

*Останній король Польщі
Станіслав-Август
Понятовський*

*Гравюра з малюнка Т. Г. Шевченко.
Зустріч Катерини II з королем Станіславом.
(1841 — 1842, С.-Петербурґ),
репродукція з
книги «Історія Суворова»*

В підтвердження цього варіанту дати читаємо в книзі «Потомки рода сквозь призму истории. Том III» Олександра Дзіковицького: «В начале 1787 года, зимой, через здешние места ожидался проезд короля Станислава-Августа, который направлялся на встречу с русской императрицей Екатериной II и австрийским императором Иосифом II в Киев. Снега тогда выпали неслыханно глубокие, а между тем все экипажи королевского поезда были лёгкие, на колёсах и потому проезд был сильно затруднён. В середине марта Станислав-Август посетил несколько магнатских имений, где его встречали с огромной пышностью и большими для себя расходами при стечении многочисленной шляхты. К столу Станислава-Августа всегда подавался краковский хлеб, имевший ту особенность,

что никогда не черствеет. Его пекут большими булками величиной с каретное колесо». З цієї ж поїздкою до Канева пов'язує відвідування П'ятничан останнім королем Польщі історик, вінницька дослідниця В. Колесник, про що читаємо в статті «Здіслав Грохольський (1881 — 1968) — останній дідич П'ятничан».

Друга версія візиту до П'ятничан така: король Станіслав-Август Понятовський подорожував землями України, Білорусі, Молдови, які на той момент належали Польщі. В споминах Здіслава Грохольського фігурує 1781 рік. Садиба Грохольських сподобалась королю, про що свідчить його лист до графа.

На західному боці садиби існує тріумфальна брама, яка зафіксувала історичний факт подорожі короля Польщі та відвідування ним П'ятничан. Її будівництво пов'язують з ім'ям Доменіко Мерліні, головного королівського архітектора Станіслава-Августа.

*На фото:
сучасний стан
тріумфальної брами*

Протягом ХІХ ст. П'ятничанський палац ще не раз слугував резиденцією для подорожуючих російських та іноземних монархів.

У палаці часто влаштовували мисливські лови для вельможних гостей. Для цього за кілометр від П'ятничанського замку, в Чорному лісі, був створений звіринець, де тримали ланей, кабанів, оленів. А у замковій псарні доглядали хортів та гончих псів для полювання на дичину.

У Марціна Грохольського крім Міхала також був син Миколай, який одружився у 1808 році в Янові зі своєю кузиною Емілією Холоневською. Він мусив отримати для шлюбу «дозвіл апостольської столиці на усунення канонічної перешкоди, яку створювала така близька кровна спорідненість», іншими словами лише Папа Римський мав дати дозвіл на цей шлюб.

Миколай Грохольський був губернським предводителем (1817-1820 рр.), віце-губернатором (1822-1824 рр.), дійсним таємним радником, камергером,

цивільним губернатором Поділля з 1823 по 1830 рік, і саме тоді П'ятничани були резиденцією губернатора Поділля. Його прізвище значиться в довіднику «Вище чиновництво Російської імперії». Чин дійсного таємного радника відповідав в той час чинам генерал-аншефа в армії і адмірала у флоті, особи, які мали цей чин, займали найвищі державні посади. До речі, доволі багато уваги присвятив Грохольському, як губернатору Поділля, у своєму дослідженні видатний французький історик-славист, професор Даніель Бовуа «Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914 гг.)».

*Миколай Грохольський,
губернатор Поділля*

В 1830 році Миколая Грохольського призначили цивільним губернатором Рязанської губернії. Під час Листопадового повстання (польське національно-визвольне повстання 1830-1831 років проти Російської імперії, яке було придушено російськими військами), губернатор Грохольський надавав чималі кошти повстанцям на екіпіровку, матеріальну допомогу сім'ям політичних в'язнів, допомагав продовольством, попереджував тих, кому загрожував арешт. Після розгрому повстання його усунули з губернаторства і ув'язнили в тираспільській фортеці, після чого заслали під нагляд поліції до Бендер. Заслання тривало недовго. Після заслання Миколай обирає собі за родинну садибу Стрижавку, де будує палац та облаштовує навколо нього великий пейзажний парк.

*Стрижавський палац зі сторони Бугу,
малюнок Наполеона Орди*

Цікава деталь до характеристики Миколая Грохольського. В книзі Платонова О. А. «Тайная история масонства» в розділі «Словарь масонов XVIII — XIX веков (до царствования Николая II)» зустрічаємо такий запис: «Грохольский Николай Мартынович, губернатор, ШМ (Порхов, с 1814)». ШМ — шотландский мастер і це

дуже значна ступінь посвяти в ієрархії масонів. В книзі «Полная история масонства в одной книге» Виктора Спарова читаємо: «...ступень «шотландского мастера» истолковывалась в этом смысле чуть ли не как звание, равнозначное «ветхозаветному» патриарху или пророку, то есть человеку, стоящему над всеми и являвшемуся предтечей всех последующих званий и степеней». Міколай Грохольський був членом масонських лож: «Святий Іоан» (шотландський майстер), «Об'єднанні друзі», «Сфінкс» (обраний майстер). Російські масони брали активну участь у поваленні Павла I, що привело на трон Олександра I. Після чого, в першій чверті XIX століття в Росії стало збільшуватися число масонських лож. Масони мали великий вплив на російського царя. В кінці свого правління Олександр I побачив в діяльності масонів загрозу для монархії Росії та видав заборонний указ. Масони остаточно перейшли на нелегальне становище. Тому, цей напрям своєї діяльності, Міколай Грохольський аж ніяк не афішував.

У палаці графа Міколая Грохольського у Стрижавці була власна велика бібліотека, яка займала друге місце серед приватних бібліотек України за чисельністю книг, але у 1918 році палац спалили. Кажуть, що триповерхова будівля горіла близько трьох місяців. Книги викидали через вікна на подвір'я, топтали і спалювали.

Після смерті Міхала, брата Міколая та онука Міхала Анжея Грохольського, П'ятничани переходять його сину Генріку Ципріану, по іншому — Кипріяну

Каплиця сім'ї Грохольських у п'ятничанському палаці

(1802-1866 рр.). Він закінчив процес перебудови замку, додавши до палацу з боку саду портик з балконом, змінивши сходову клітину. На першому поверсі головного фасаду палацу був портик з колонами та тераса, а вікна були оформлені трикутними сандриками (невеличкий карниз, часто з ліпними конструкціями). У південно-західній частині першого поверху розташовувалась каплиця. Окремих приміщень і кімнат у замку-палаці було 58.

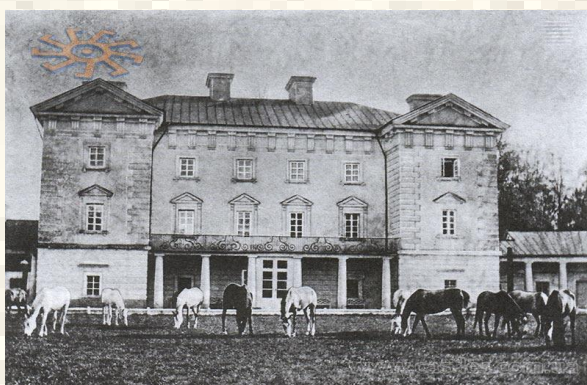
Потім, за умовами родинного поділу, П'ятничани отримав у спадок син

Генріка — Грохольський Станіслав (1835 — 1907 рр.). В цей час на півдні садиби інтенсивно забудовується її припалацева частина, що була значною спорудою цього часу. В кінці XIX та на початку XX століття ведеться будівництво комплексу парадного під'їзду. Різноманітна діяльність власника маєтку, пов'язана з великим господарством, мала вплив на будівництво цілого ряду споруд на території господарчої зони припалацевої частини садиби. Вони збереглися до нашого часу.

З середини XIX ст. і аж до 1918 року п'ятничанський маєток стояв без істотних змін. Грохольські любили та розводили коней, у них завжди було майже до 40 коней у власному табуні, що вели свій родовід від чистокровного арабського скакуна Еміра з стайні відомого магната та

мандрівника Вацлава Жевуського, якого араби називали «золотобородим еміром».

Про цю людину сучасники писали: *«Це був такий Індіана Джонс, той, кого сьогодні можна було б назвати знаменитістю, ця людина, що подорожувала Близьким*

Сходом, привезла до Польщі прекрасних коней, а також написала один з найвідоміших у Європі підручників про ці терени».

Чистокровні арабські скакуни, що випасалися на вільних пасовищах, які належали графській родині, мали прекрасні зелені луки, де клімат набагато прохолодніший, ніж в пустелях Аравії, та в результаті цілеспрямованої селекції

мали міцну статуру та більші розміри, ніж у їхніх предків. В садибі Грохольського часто влаштовували кінні виставки, що завжди проходили з успіхом. П'ятничанські «чистокровні араби» часто завойовували золоті медалі на подільських сільськогосподарських виставках. Зокрема на виставці 1912 року Здіслав Грохольський отримав срібну медаль, як власник 5 чистокровних арабських скакунів, та похвальний

лист Головного управління землевлаштування та землеробства Російської імперії, як власник бичка ольденбурзької породи.

У возівні маєтку містилася колекція екіпажів, які використовувалися

протягом кількох століть. Це був домашній музей, де розміщувалися в хронологічному порядку різноманітні транспортні засоби, які зберігалися в зразковому стані, але тільки в якості експонатів: коляски, тарантаси, мисливські візки, двоколки, а також безліч видів саней. Серед іншого вони тримали стару, важку чотиримісну карельську карету, вкриту лакованою шкірою, з колесами діаметром більше ніж 1,5 метра і в упряжі до неї мало бути не менше 6 коней. Цією комфортною каретою Грохольські подорожували від самих П'ятничан і до Парижа, лише змінюючи в дорозі зморених коней.

Однією з найстаріших будівель в маєтку була комора, яку побудували в 1740 році. Її стіни були укріплені потужними контрфорсами.

Замок був електрифікований, також його обладнали декількома ванними кімнатами, тут провели каналізацію, а в товщі величезних стін рухався пасажирський ліфт. Власна електростанція качала воду, давала світло, пиляла дрова, молотила зерно.

Павільйон (кінець XVIII ст.) являє собою цегляну, округлу в плані, двоярусну башту без завершення (не збереглося), з кладкою під крупний руст. Другий ярус прорізаний невеликими прорізами вікон з наличниками. На першому ярусі розташовано декілька декоративних бійниць. Єдиний комплекс з павільйоном складає будівля водокачки, збудованої в кінці XIX ст. Цегляна, виконана у романтичних формах неоготики, цокольний поверх з дикого каменю, у плані — витягнутий прямокутник з округлою наріжною баштою, завершеною зубцями. Вода надходила з криниці завглибшки 84 м, з яких 40 — були прорубані в скелі, до потужного джерела.

Загальний вигляд круглого павільйону-вежі та водонапірної станції; фото 1985 рік та теперішній

Тадеуш Грохольський

Тадеуш Грохольський, син Генрика Кипріяна, брат Станіслава, народився у 1839 році у П'ятничанах. Закінчив школу юнкерів у Петербурзі і став поручиком кінної гвардії. Звільнився зі служби у 21 рік та виїхав до Парижа, де навчався образотворчому мистецтву у відомого портретиста Л. Бонна. Багато подорожував разом з сестрою Марією по Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі, де багато малював. Молодий граф створив не тільки портрети членів своєї родини, місцевих селян, а й релігійні полотна для Стрижавського костелу. Він написав для храму картину «Христос» та копію з полотна Тиціана «Матір Божа Скорботна», яка було встановлена в головному вівтарі костелу. Також в інтер'єрі можна було побачити ікону «Успіння Пресвятої Богородиці» (копія з полотна Мурільйо) і портрет засновника костелу Миколая Грохольського.

Крім того Тадеуш Грохольський у 1881-1901 роках брав участь у виставках Товариства мистецтва в Кракові, а на виставці польського малярства у Львові 1894 році отримав срібну медаль. Експонував свої твори також у Парижі, Варшаві. Коли Тадеуш Грохольський поселився у Стрижавці, то виявив цвинтар і дізнався, що під час російсько-турецької війни наприкінці XIX ст. царський уряд винаймав палац під госпіталь для полонених. Невдовзі у Стрижавці виник турецький цвинтар для померлих бійців та полонених. Турботами графа Тадеуша кладовище відокремили глибоким ровом, обсадили деревами і прикрасили на честь загиблих турецьких воїнів пам'ятником з білого мармуру, увінчаним півмісяцем із зіркою та відповідним турецьким написом. Султан Абдул-Гамід II, довідавшись про це, прислав йому орден Меджидіє I ступеню зі стрічкою. Пройшов час, про давній цвинтар забули. Та зовсім нещодавно випадково знайшовся пам'ятник померлим османам. Так відкрилась ще одна зі сторінок історії нашого краю.

У 1886 році граф Тадеуш одружився з Зофією Замойською, говорять, що їх шлюб був щасливий. Тадеуш Грохольський, так як і його племінник Здіслав Грохольський, багато часу присвячував громадській діяльності. Разом з братом

відкрита 1902 році.

Станіславом, батьком Здіслава Грохольського, що був на той час власником маєтку у П'ятничанах, заснував у Вінниці в 1880 році перше позичково-ощадне товариство, так званий Селянський банк. Кілька разів обирався присяжним засідателем у Вінницькому повіті. Протягом 1908-1909 років Тадеуш виконував обов'язки попечителя практичної школи садівництва і сільського господарства у с. Гуменне Вінницького повіту, яка була

*Тадеуш та Здіслав Грохольські
на сільськогосподарській виставці
у Вінниці*

94. Глядацькі трибуни на виставці Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у Вінниці. Праворуч стоять Грохольські – Здіслав і його дядько Тадеуш. Осінь 1899 р.

Помер Тадеуш Грохольський у 1913 році в Стрижавці. Був похований у родинній каплиці поблизу Стрижавського маєтку, що як і палац була знищена в 1918 році. Невідомо, чи відбулося його перепоховання після зруйнування каплички в часи так званого революційного вандалізму.

Здіслав Грохольський

На фото:

Здіслав Грохольський
та його рідна сестра
Марія Собанська-Грохольська,
автор книги «Спогади про мертвих»,
в дитинстві

Останнім власником П'ятничан був онук Генріка Ципріана, син Станіслава, Здіслав Грохольський (1881-1968 рр.). Його життя припало на російський період історії Вінниччини.

Після того, як Поділля стало частиною Російської імперії, права та свободи польського панства були значно урізані. Вони не мали права купувати маєтки, земельні наділи, продавати свою землю їм дозволялося тільки росіянам. Поляки мали право на участь у виборах в органи влади при наявності російського громадянства. Багато поляків мали прекрасну освіту, були амбіційні. Тепер вони могли себе реалізувати та довести свої здібності, а не «меншовартість» по національній ознаці, лише в нових економічних проектах, в успішному веденні власного господарства, в благодійництві. Дуже цікаві відомості про цей історичний період у Даніеля Бовуа в праці «Битва за землю в Україні 1863-1914 рр. Поляки в соціо-етнічних конфліктах»: *«Поляки, позбавлені зовнішніх ознак своєї культури, усунуті від політики могутньою царською системою... мали дуже обмежене поле діяльності для прояву своєї величезної економічної потуги в громадському житті, що допомогло б їм зберегти себе на тлі неймовірних поліцейських та релігійних утисків, при відсутності можливості вчитися рідною мовою як у школах, так і в університетах.... Потяг до величі перешкоджав їм зізнатися, що буряки й зернові були єдиною їхньою турботою...».*

Здіслав Грохольський був високоосвіченою людиною, спочатку отримав ґрунтовну домашню освіту, студіював право в Новоросійському університеті Одеси. В юності з необачності втратив око, все життя носив темні окуляри.

Граф Здіслав був головою правління Вінницького сільськогосподарського синдикату і членом ради Подільського промислового акціонерного товариства, створеного за його ж ініціативою. Відомий меценат, він робив щедрі пожертви на розвиток різних галузей життя Вінниці.

За його ініціативою було також збудовано суперфосфатну фабрику. В 1912 році фабрика дала свою першу продукцію. Це було одне з найбільших хімічних підприємств країни, обладнане за останнім словом тодішньої науки й техніки. Сировина була місцевою, а коли вичерпався запас, то її доставляли із Хібін (Росія). Фабрика фактично забезпечувала суперфосфатом всю Україну, випускала крім добрив сірчану кислоту, мала власну залізничну гілку.

Граф заснував і був головою позичково-ощадного банку для селян, що мав мільйон рублів обігу.

Здіслав Грохольський захоплювався нововведеннями. На власній території, на П'ятничанах, він збудував велику парову цегельню, що випускала пресовану цеглу, дренажні труби, черепицю. Тут працював механічний завод, що випускав підкови, продукцію, яка мала високий попит. На п'ятничанських землях працювали: паровий млин, борошно з якого було найкращої якості, крупорушка, олійня, спиртовий завод. На гуральні було найсучасніше на той час устаткування, побудований готель для сезонних робітників.

В документах «Список Землевладельцев Винницкого уезда на 1914 год» знаходимо такий запис: «Грохольский Здислав Станиславович граф 4096 дес. с. Пятничане Стрижавской вол.». До того ж Грохольські володіли в Російській імперії 54000 десятинами землі, а в Польщі — 8834 десятинами. Маючи багато власної землі, граф Грохольський на своїх полях вирощував нові сорти української степової пшениці, що давала високі врожаї, основна частка врожаю йшла на експорт. На експорт в великій кількості йшли і цукрові буряки, яловичина, шкіра, сосновий ліс.

Нововведення були не тільки в економічній сфері. П'ятничани були зразковим маєтком. Гості, що прибували в маєток ввечері, були вражені, як світло в ліхтарях спалахувало спочатку над брамою, потім електричні вогники поступово загорялися вздовж шляху, що вів до палацу, а попередні вогники поступово

затухали. Телефоном і шосе П'ятничани були з'єднані з Вінницею.

У Вінниці існувало «Римсько-католицьке благодійне товариство», яке деякий час діяло офіційно, але його російська імперська влада заборонила. Справами, у тому числі фінансовими, вже нелегального товариства, займався Здіслав Грохольський, через що за ним навіть вели спостереження царські «філери».

Під час I світової війни, Грохольські створили у маєтку лазарет та передали його комітету Червоного Хреста, входили вони і до товариства допомоги жертвам війни.

Після зречення царя, 6 березня 1917 року, було скликано нараду представників міських громадських організацій: українських, польських, єврейських, російських. Здіслава Грохольського одногосно обрали головою виконавчого комітету Ради представників громадських організацій, який фактично уособлював всю виконавчу владу в Подільській губернії. Російські війська, що стояли у Вінниці, саме перед ним складали присягу Тимчасовому уряду.

В цей же час Грохольський придбав одну з найбільших у Вінниці друкарень, відому як «Друкарня Непокойчицької» та перейменовану на «Польську друкарню у Вінниці», де видавав своїм коштом букварі, книги релігійного змісту.

У 1918 році, після кількох змін влади, у Вінниці встановилась радянська влада, яка не ставилась з лояльністю до колишніх землевласників, в них відбирали маєтності, розстрілювали. Така ж участь очікувала і графську родину.

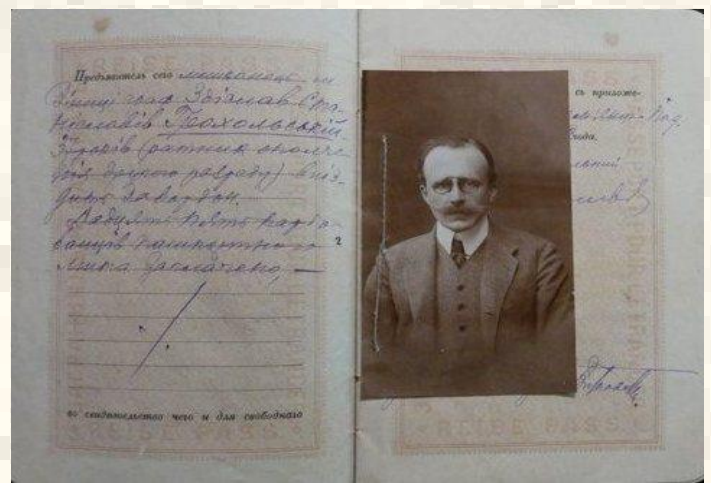

Одна з останніх фотографій родини Грохольських на подільські землі, під час від'їзду до Польщі у 1918 році

Під час революції при допомозі місцевих селян Здіслав вивіз частину картин у Вінницю, деякі з них увійшли до колекції краєзнавчого музею. Після погрому у П'ятничанах, Грохольські покидають Україну. У Жмеринці їх затримали з метою арешту революційно налаштовані солдати. Родині Грохольських вдалося

врятуватися тільки завдяки розпорядженню головного отамана військ УНР Симона Петлюри, потягом якого родина добиралася до Польщі. Доїхавши до польського кордону, 7 кілометрів вони добиралися пішки. Потім уже на конях рушили вглиб країни. Здіслав Грохольський під час радянсько-польської війни 1920 року був офіцером зв'язку польської армії, повертався ненадовго у Вінницю у часи гетьмана Скоропадського. В еміграції Грохольський очолював організацію «Коло поляків руських земель», займався комерцією та досліджував історію власного роду, помер у 1968 році. Нащадки Грохольських живуть тепер не тільки у Польщі, а й у Швейцарії, США, Канаді та інших країнах.

У соціальній мережі Facebook один з потомків давнього роду – Генрік Грохольський у групі «Історія Вінниці» виклав поряд з іншими матеріалами фото закордонного паспорту, якому майже сто років. «Ще один цікавий документ з сімейного архіву. Це – закордонний паспорт Здіслава Грохольського, виданий владою Української Держави 2 вересня 1918 року», – підписав допис пан Генрік.

Здіслав Грохольський з дружиною Марією

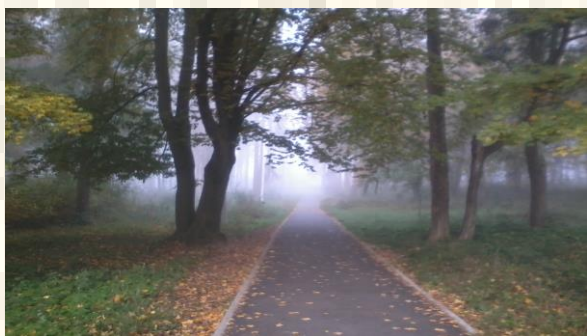

Родина Грохольських. Польща, 1936 рік. 6 зліва Здіслав Грохольський

Парк Красуня

В 1770 році, тоді, коли було збудовано в П'ятничанах палац, посадили великий, гарний парк. В цей час, спочатку у Франції, столиці моди, а потім і у Європі, набуває поширення регулярний стиль для паркових зон. Це безроздільне панування палацу над навколишнім садом або парком. Алеї розташовувалися паралельно чи зіркоподібно, або у вигляді правильного багатокутника, розділеного діагоналями і посередині, зазвичай, з фонтаном. Рослини розміщувалися геометрично правильно, в точно призначеному для них місці. Таким був перший п'ятничанський парк. Пізніше, на зміну регулярному стилю

приходить мода на композиції, ближчі до природи. Так в садово-парковому мистецтві виникає новий напрямок – пейзажний. Парки стають схожими на ліси з галявинами, з водоймами в звивистих берегах, з криволінійними доріжками. Також в парках розміщують павільйони,

альтанки, іноді влаштовують фонтани.

У п'ятничанській садибі після 1831 року парк стає, у відповідності до тогочасних естетичних смаків, пейзажним англійським. Проектував і багато років займався вирощуванням цього парку відомий паркобудівничий Діонісій Макклер (інколи пишуть Мак-Клер або Міклер), який закінчив Лондонську школу паркобудування. На 32-х гектарах навколо палацу Грохольських він створив чудовий, один із кращих тогочасних європейських парків. Його назвали «Красунею».

Роботи Макклера відрізняються дбайливим ставленням до природи, використанням уже існуючого ландшафту, в який лише вносяться необхідні за задумом паркового пейзажиста (саме так він тоді називався) точно знайдені акценти, після чого побудована картина дивує глядача вишуканою красою і ліризмом.

Рослини для парку завозились з Північної Америки, з Польщі. До 1918-го

року тут були оранжереї вартістю в мільйон царських рублів. Марія Собанська в спогадах пише: *«На території, де розташувалися парники, ми мали три оранжереї. Найбільшу — під екзотичні рослини: пальми, цитринові й помаранчеві дерева, гранати, тощо... Мали також «ананасарню», де було дуже гаряче, і дозрівали справжні ананаси, і вони, хоча невеликі, та з'являлися в залі-їдальні... варто було б заглибитися в сад, цей наш п'ятничанський сад... зі старими, чудовими деревами, що пам'ятали давні покоління...»*

В часи Грохольських дно ставка, розташованого в парку, було з кришталево-чистою водою та оздоблене мозаїкою, береги огорожені вишуканими кованими решітками.

Всього в парку і дотепер зростає понад 80 видів дерево-чагарникових порід, в тому числі такі рідкісні як модрина польська, дуб червоний, горобина берека, катальпа, так зване «макаронне дерево», горіх чорний, бук червонолистий. Крім того тут чимало невеликих березових острівків, білої акації, тополі канадської.

Якщо в усьому світі люди трепетно зберігають старовину, дбайливо пересаджують вікові дерева, якщо вони ростуть на місці майбутньої траси, — то у нас від багатьох гарних дореволюційних парків, за деякими винятками, залишаються або чагарники або лише старовинні фотографії.

У Вінниці залишилась коштовна зелена оздоба — п'ятничанський парк «Красуня». Але він волає про порятунок! Замулились джерела, заріс ставок, пропала мозаїка, якою було викладене дно, обвалились штучні гроти, посохли і поламались рідкісні зелені насадження, привезені колись з європейських і північноамериканських країн. Старі та зламані дерева не зрізаються, вони часто падають на пішохідні доріжки. Зачахли сосни, все позаростало чагарником, гарно заасфальтована алея, що веде від зупинки громадського транспорту, не прибирається та вся в смітті.

Останній власник маєтку Здіслав Грохольський обніс його добротним цегляним парканом (цеглу, до речі, випалювали на власному графському цегельно-підковному заводі, теперішньому «Кераміку»), але

сьогодні він не в змозі зупинити людський вандалізм.

А це те, що залишилося від озера, і те, що ще бореться за своє існування, а також напівмертві ялини парку

В даний час, після настання морозів, за правилами ведення лісового господарства, в парку почалась робота по видаленню дерев, що підлягають санітарній рубці.

Дарунок долі українським юнакам

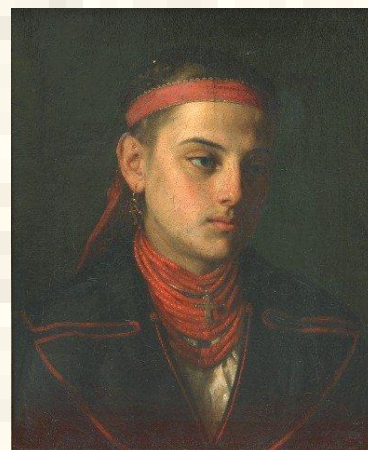
З ім'ям Тадеуша Грохольського пов'язані долі українських художників — Яна Засідателя та Олекси Новаківського. Пан Тадеуш також підтримував фінансово свого друга К. Похвальського в його початкових малярських студіях.

Справжнє прізвище талановитого художника, нашого земляка, Яна Засідателя, на жаль, забутого навіть вінничанами, — Соколенко Іван. Він народився в селі Крикливець Ольгопільського уїзду, нині Крижопільського району. В сім'ї кріпаків панів Бжозовських він був сьомою дитиною. Доля художника Яна Засідателя та його сина була міцно пов'язана з родиною Грохольських.

Зі спогадів Марії Собанської: *«Частим гостем бував у П'ятничанах пан Засідатель, історія якого є така: це був селянин, русин, що козачком служив у Соколівці в брата моєї бабусі, Ксавери, Зенона Бжозовського. Він усюди по стінам малював різні картинки, що звернуло увагу його пана, який спостеріг, був у тих малюнках великий талант, зацікавився хлопцем і наказав його навчати. Згодом мій дядько Тадеуш забрав його з собою до Парижа й до Італії, де юнак вивчився і разом з дядьком повернувся вже не до Соколівки, а до Вінниці».*

Ян Засідатель
«Портрет селянської дівчини»
1892 рік

Ян Засідатель
«Українка»
1870-роки

Тадеуш Грохольський був талановитим художником-живописцем. Між графом та кріпаком встановились дружні стосунки, що продовжувались все їх життя. Ян Засідатель, після відміни кріпосного права, зміг придбати власний будинок в елітній частині Вінниці та близько сорока років плідно працював тут. Він одружився та мав сина Вітольда. У 1893 році у розквіті своїх творчих можливостей, на 60-му році життя Ян помер від холери. Тіло його було поховано на приходському кладовищі, що тоді знаходилося за Вінницею, на «Калічі» (зараз це район центрального входу до парку ім. Горького), на місці, відведеному для померлих від холери. Могила його була трохи вище нинішнього штучного озера з лебедями.

Коли помер художник та його дружина, їх малолітнім сином опікувалась сім'я Станіслава Грохольського. Марія Собанська в своїх мемуарах розповідає: *«Батьки хлопця померли від холери..., а сироту взяв під опіку мій батько: провів через гімназію та університет..., він (Вітольд, або, як його ще називали, Толя) зберіг велику вдячність до мого батька і до моєї мами, бо й вона опікувалася*

Толею...». Вітольд отримав медичну освіту, був лікарем, через все життя проніс повагу та любов до своїх опікунів.

Після смерті митця, в Одесі була організована виставка його робіт, було видано каталог полотен. Невідомо, хто його видав, але, напевно, то було зроблено для розпродажу творів майстра, що розійшлись по світу, яких всього за життя він написав більше 400. Роботи Яна Засідателя можуть бути в родині Грохольських у Кракові, Парижі, деякі його полотна знаходяться в Національному музеї у Варшаві, бо у 1918-1919 роках Здіслав Грохольський зміг вивести частину родинної колекції творів мистецтва з України до Польщі.

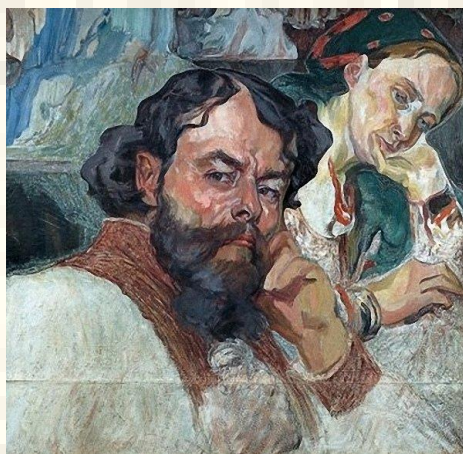
Доля більшості полотен Яна Засідателя невідома. Вінницький обласний художній музей має у своїй колекції з творчого спадку художника 10 картин.

Ще один творчий «похресник» Тадеуша Грохольського – Олекса Новаківський, український художник-постімпресіоніст. Народився Олекса Харлампійович у березні 1872 року у селі Слободо-Ободівка Тростянецького району на Вінниччині в родині лісничого, що працював в маєтку Бжозовських. Обдарованість хлопця та його захоплення малюванням помітив все той же граф Тадеуш Грохольський, рідний брат Гелени Бжозовської. Саме граф Тадеуш вмовив Гелену надати юнаку стипендію і відіслати на навчання спочатку в Одесу, а потім забезпечити йому можливість продовжити навчання у Краківській художній академії, яку Олекса закінчив із золотою медаллю.

У 1911 році відбулося знайомство молодого художника з митрополитом Андрієм Шептицьким, який відвідав художню виставку у Кракові, де Олекса Новаківський з великим успіхом дебютував із своїми творами (сто полотен).

*Олекса Новаківський
«У задумі», 1910-ті роки*

*Олекса Новаківський
«Автопортрет з дружиною», 1910 рік*

В особі Андрія Шептицького доля ще раз подарувала художнику-початківцю мецената і мудрого вчителя. Владика був так вражений творчістю Олекси, що запросив його переїхати до Львова, щоб продовжити творити. Через дружбу з Митрополитом Андрієм Шептицьким, ім'я та творча спадщина Олекси Новаківського довгий час були заборонені на теренах СРСР. Помер Олекса Харлампійович у 1935 році.

Грохольські-меценати

Помітний слід у господарському й суспільному розвитку Поділля залишила ціла низка підприємців та меценатів: Д. Ф. Гейден, громадський діяч, предводитель дворянства Вінницького повіту; Е. М. Бонецький, громадський і кооперативний діяч; родина землевласників Грохольських. Їх благодійна діяльність і меценатство були яскравим проявом громадської ініціативи та соціальної взаємопідтримки, добротність була прикладом для інших, що пом'якшувала соціальні суперечності суспільства.

Грохольські — це рід, для якого багатство та порядність були тотожними поняттями, що підтверджується багатьма фактами.

Міхал Грохольський, для католиків Стрижавки та поряд розташованих селищ, надав кошти на будівництво костелу Матері Божої Скорботної в центрі селища. Будівля костелу збудована за проектом італійського архітектора, прізвище якого в сімейних архівах Грохольських не збереглося. Також на кошти графа та прихожан у 1847 році в Стрижавці будується православний храм на честь Успія Пресвятої Богородиці.

Значні кошти на потреби школи садівництва та сільського господарства (була відкрита 1902 р. у с. Гуменному Вінницького повіту Подільської губернії) жертвували члени Подільського товариства сільського господарства, у тому числі

*На фото: костел
Матері Божої Скорботної,
1913 рік*

Здіслав та Тадеуш Грохольські.

Граф Здіслав віддав під досліди 55 дес. 1070 сажнів землі в своєму маєтку, що знаходився в с. Зарванці Вінницького повіту.

У лютому 1906 р. Йоахим Волошиновський (організатор масового кооперативного руху на Поділлі, українофіл, літературний редактор) починає видавати у Могилеві-Подільському перший україномовний часопис на Поділлі — щотижневу газету «Світова Зірниця». В центрі уваги були господарські інтереси селян, зокрема вміння господарювати (статті про садівництво, хуторське господарство, бджільництво) і кооперацію. Газета популяризувала фольклор, друкувала твори Т. Шевченка, С. Руданського, Л. Глібова, Б. Грінченка, П. Грабовського, В. Стефаніка, І. Франка, Панаса Мирного. Фінансовою стороною видання керували Здіслав Грохольський і Адам Собанський, які до того ж витрачали на нього значні власні кошти і намагалися через часопис популяризувати серед селян нові раціональні методи господарювання.

Навесні 1910 року за ініціативою відомих вінницьких громадських діячів В'ячеслава Федоровича Коренева і Густава Вальдемаровича Брілінга, був заснований міський спортивний яхт-клуб «Спорт». Гроші збирали всією громадою й у зборі коштів затримок не було. Найактивніших відзначили присвоєнням їх імен човнам. Так з'явилися «Граф Здіслав» — на честь графа Грохольського, та «Maria Lauga» — на честь дружини поміщика Щеньовського.

Здавна у п'ятничанському лісі був звіринець, де розводили звірів для полювання: оленів, кабанів та навіть ведмедів. Здіслав Грохольський вирішив використовувати його для дітей та учнів Вінниці. В спогадах він писав: *«Звіринець був метою прогулянок для учнів вінницьких шкіл і мешканців Вінниці; проіснував до більшовицької революції. Тут же за давнім замковим ровом, у великій ямі з мурованими стінами, були ведмеді».*

Палац в П'ятничанах має довгу історію, навколо нього відбувалось багато цікавих подій, які не могли не породити легенди. І ось в одній з таких легенд йдеться про скарби Грохольських. Буцім, від самого палацу і до звіринця в Чорному лісі тягнувся підземний хід, яким хазяїн маєтку та його сім'я в разі потреби могла б непомітно втекти, наприклад від кріпаків, що могли повстати. Хід

За однією з версій підземний хід починається тут

для цього так ніколи і не згодився. Але легенда говорить, що Грохольські не залишили свої колекції просто так в маєтку, а приховали їх найціннішу частину в тунелі, після чого завалили входи до нього. Пізніше, покоління, яке ховало скарби померло, а нащадки вже точно не знали де саме пролягав тунель, тому і по цей день так ніхто і не знайшов скарби Грохольських, а вони все ще лежать десь там, в підземному тунелі, який очікує поки по них хтось повернеться. До речі, льохи, від яких можливо розпочинався підземний хід, досі існують та використовуються лікарнею для господарських потреб.

Архітектурні пам'ятки Грохольських у Вінниці

П'ятничанський палац — це не єдина архітектурна пам'ятка, що залишилася від родини Грохольських у Вінниці. Завдяки фінансам Грохольських у нашому місті діє Спасо-Преображенський собор.

В 1624 році у Вінниці польські монахи-домініканці побудували дерев'яний костел з монастирем. В часи визвольної боротьби Богдана Хмельницького він постраждав від козаків у 1648 році, а у 1700 році був спалений татарами. Костел відбудовували, але будівля нахилилася і, як наслідок, була розібрана. Майже на цьому самому місці, у 1761 році був створений барочний монастирський комплекс з оригінальними фронтонами і двоповерхова церква, яка утворювала всередині невеликий внутрішній дворик. Брацлавський суддя, Міхал Грохольський та його дружина Анна Радзімінська, фінансували будівництво: в єзуїтському костелі на їх кошти встановили віттар і амвон. Нову будівлю домініканського костелу спроектував відомий архітектор Паоло Антоніо Доменіко Фонтана, а в 1758 — 1761 роках він керував будівництвом. Крипта костелу стала родовою усипальницею родини Грохольських.

Після другого поділу Польщі, у 1793 році, Поділля і Брацлавщина відійшли до Росії. Була утворена Подільська губернія. За рішенням генерал-губернатора Поділля католицький монастир був скасований в 1832 році і тоді ж собор було передано у відання православного духовенства та освячено як православний храм. Його назвали Спасо-Преображенський собор. В 1839 році костел став діючим православним собором. Його трохи перебудували для додання рис православного храму.

У 1847 році собор відвідав Микола I з синами Олександром та Миколою, майбутнім царем Миколою II. А через рік Микола I власноручно підписав проект реконструкції Преображенського собору, яку через нестачу коштів почали тільки у 1855 році. Храм було реконструйовано, в підвалі, де була усипальниця Грохольських, було вирішено влаштувати тепле приміщення для церкви. Перед реконструкцією підвалу були дотримані всі необхідні формальності. Кам'янецький римо-католицький єпископ направив до Вінниці свого представника, який разом з настоятелем склав акт: «Всі вцілілі труни перенесли в приміщення біля входу праворуч і замурували; зруйновані (числом два) опустили в могилу, викопану в південній стороні підвалу, і засипали. Все це зроблено без всякого розголосу і церемоній».

У 1864 році в Спасо-Преображенському соборі був хрещений письменник Михайло Коцюбинський, у цьому ж соборі він вінчався.

У травні 1916 року Спасо-Преображенський собор вдруге відвідав останній цар Росії Микола II.

1916 рік, Микола II з сім'єю під час відвідин Вінниці

У довоєнні роки храм було закрито. В різні часи там були гумові склади, клуб, архів, органний зал. В 60-х роках з будівлі зняли купола, щоб нічого не нагадувало про колишній статус споруди. Вигляд обезголовленого собору зберігся на старих фотографіях. У 1990 році будівлю собору знову передали православній церкві Московського патріархату. Протягом 1997-2000 років споруду реконструювали, повернувши їй куполи.

*На фото: обезголовлений собор, 1962 рік,
та собор сьогодні*

Тепер Спасо-Преображенському собор – кафедральний, це національна пам'ятка архітектури України.

В 2015 році Генрік Грохольський, після звертання до нього громадських організацій «Історія Вінниці» та «Кресов'яци», відроджуючи ідеали милосердя та благодійності, наслідуючи приклад своїх предків, виділив певну суму коштів для виконання робіт по відродженню храму і Мурів. Родина Грохольських і до тепер сприяє розвитку культури та духовності у нас на Вінниччині.

На фото:

*у внутрішньому дворі кафедрального Спасо-Преображенського собору:
Генрік Грохольський з дружиною Майєю, батьком Петром та матір'ю Анною
й митрополит Вінницький і Барський Симеон. Вінниця, 2015*

Вінценосні гості П'ятничан

*Станіслав-
Август, король*

*Микола I,
російський імператор*

Замок Грохольських не мав великих залів та салонів завдяки тому, що будівля першочергово будувалася як фортеця для захисту мешканців. Тим не менш, і Станіслав-Август Понятовський, і цар Микола I були задоволені перебуванням у затишному маєтку. І чудовий парк, і покої замку, що були декоровані з великим художнім смаком, де відчувається подих історії у кожній картині, в лицарських обладунках, колекціях рушниць, книгах — все це imponувало важливим гостям. Та й господарям не соромно було приймати тут високих гостей.

Останньому королю Польщі Станіславу-Августу, якого приймали Грохольські у себе, так сподобалась п'ятничанська садиба, що він навіть написав листа графу Марцину Грохольському. На честь цих королівських відвідин, у П'ятничанах була висаджена липова алея, кілька дерев з якої дожили до 2000-х років.

Через декілька років після відвідин Станіслава-Августа, в П'ятничанах гостювала Марія Кароліна Австрійська, королева Сицилії. Легенди говорять, що у палаці графська родина приймала царицю Катерину II.

*Марія Кароліна Австрійська,
королева Сицилії*

*Катерина II,
російська імператриця*

В 1828 році Миколай Грохольський, цивільний губернатор Подільської губернії та камергер царського двору, приймав у П'ятничанському маєтку Миколу I, що їхав на війну з Туреччиною. Вдруге він завітав вже з синами Олександром та Миколою до Преображенського собору в останні дні вересня 1847 року. В цей період історії різко загострилась політична ситуація в Російській Імперії, назрівало національно-визвольне повстання в сусідній Австрійській Імперії та Польщі, наближалася й неминуча війна з Туреччиною. Вінниця перетворилась у воєнізоване місто і стала однією з тилкових баз на південно-західних кордонах імперії. Микола I робив огляд військових частин четвертого корпусу, що стояли табором на схід від Вінниці. П'ять днів імператор прожив у палаці графа Грохольського.

Панство Грохольських були відсутні того часу в маєтку, а палац надали на весь термін перебування монарха під Вінницею. Скільки ж їх сучасників в подібних обставинах намагалися скористатися особистим спілкуванням з самодержавцем, щоб отримати ордени, титул, привілеї, а вони, Грохольські, під час перебування тут царя, що був дуже задоволений візитом у П'ятничани, були за кордоном і навіть не намагалися повернутися додому.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці, Богдан Ступка, Михайло Коцюбинський та Кшиштоф Зануссі

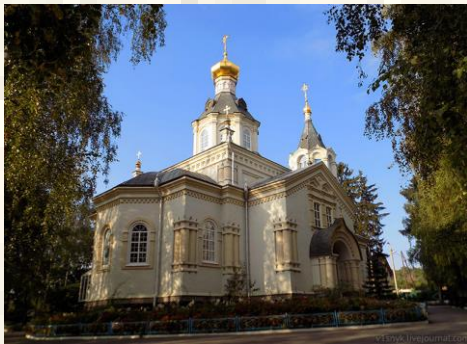

Перший храм Різдва Пресвятої Богородиці на П'ятничанах, відомий історикам та краєзнавцям, було збудовано у 1732 році. Містився він на території цвинтаря, в кутку теперішніх вулиць Герцена і Мічуріна. 1 квітня 1732 р. священником Красовським було звершено освячення храму на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Церква була побудована за древньою традицією подільського храмового зодчества. З часом П'ятничани стають великим поселенням і виникає потреба у збільшенні Божого дому.

У 1814 р. до храму було прибудовано ризницю, всередині створені хори для півчих. У 1826 р. для нього було написано новий 4-ярусний іконостас, а пізніше

прибудували притвор з 18-метровою дзвіницею. З часом довкола церкви було збудовано приміщення для причту.

У 1865 році на землі графів Грохольських та їх підтримці при храмі було збудовано дерев'яну церковно-приходську школу, яка була одною з перших у місті. До 1918 р. школа була власністю панів Грохольських. У ті часи вона отримувала від громади 100 карбованців, а також 100 карбованців учителю. Навчалось тут 24 хлопчики. У цей період, за народними переказами, на стіні церкви з'явився образ Богородиці. Після цього чуда, храм став місцем паломництва жителів з різних куточків Поділля. З плином часу церква старіла та вже не мала змоги вмістити усіх віруючих, вирішено було побудувати новий храм. Стару будівлю розібрали та перенесли в село Слободу-Дашковецьку Вінницького району. Одним із

жертводавців церкви був власник маєтку граф Здіслав. Ще донині тут зберігається чаша для причастя з його дарчим написом.

От на П'ятничанах було збудовано новий храм. Точних відомостей про автора проекту немає. Як припускають дослідники історики та архітектори, проектну

документацію розробив головний архітектор міста Григорій Артинов. Освячення храму було здійснено приблизно у 1913-1914 рр., служіння в ньому розпочалось під час Першої світової війни. В радянський час, у 1930-х роках, настоятеля храму було заарештовано, а храм закрито. Під час гітлерівської окупації в церкві було відкрито пункт збору молоді, яку мали примусово відправити на роботи в Німеччину. Кажуть, що практично всі старі церкви раніше мали власні підземні ходи. Люди, які пережили німецьке лихоліття, розповідали, що деякі вінничани врятувалися від фашистів, скориставшись підземним ходом собору Різдва Пресвятої Богородиці. Після звільнення міста, радянська влада на прохання віруючих дозволила проводити служби у храмі, зажадавши податок 5000 рублів. Парафіяни збирали гроші за оренду по всіх вулицях П'ятничан і серед віруючих Вінниці.

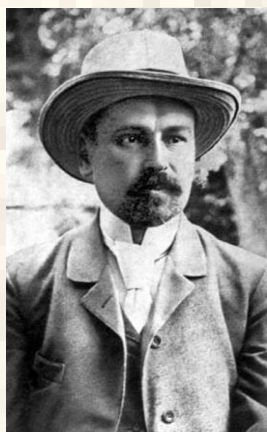
У 1962 році у Вінниці було прийняте рішення про закриття Свято-Преображенського собору. Унікальний дерев'яний іконостас, що був у ньому, перенесли в храм на П'ятничанах, який в той час став кафедральним собором. Саме він привернув увагу Артура Войтецького, режисера художнього фільму («Нині прослався син людський», або «Архієрей»). Релігійно-романтична інтерпретація повістей Антона Павловича Чехова «Архієрей», «Княгиня», «Свята ніч».

Головного героя стрічки грає легендарний Богдан Ступка. Видатний актор театру і кіно, лауреат Шевченківської премії (1993), Герой України (2011), Народний артист УРСР (1980), Народний артист СРСР (1991), на честь якого в 2015 році у Вінниці перейменовано вулицю.

*На фото:
Богдан Ступка*

В основі фільму лежить розповідь про останні дні Архієрея. Важко захворівши, та розуміючи, що його земне буття підходить до кінця, він поринає у спогади. Зйомки фільму проходили також у вінницькому храмі Різдва Пресвятої Богородиці та поряд з церквою.

*На фото:
Михайло
Коцюбинський*

Саме сюди, у П'ятничани, в маєток Здіслава Грохольського, відомий письменник Михайло Коцюбинський ходив пішки на роботу. Певний час він навчав дітей графа, який ставився до молодого учителя з особливою прихильністю. Михайло Михайлович користувався цінною бібліотекою Грохольських. В цей період ним був написаний етюд «Цвіт яблуні».

Сімейні стосунки пов'язують з Вінницею Польського кінорежисера Кшиштофа Зануссі. Кіногеній, поляк з італійським прізвищем, зять графа Грохольського. Його дружина Ельжбета походить із цього графського роду, вона є онучкою Тадеуша Грохольського. У 1980-х роках Зануссі із дружиною вночі таємно приїздили

*На фото:
Кшиштоф Зануссі*

відвідати Стрижавку. На жаль, Стрижавський палац була спалено у 1918 році, тоді ж було сплюндровано родинну усипальницю Грохольських. Тепер, після розвалу СРСР, подорож до Вінниччини подружжя може дозволити собі в будь-який час, ніяких перепон для цього вже не існує.

Доля П'ятничанського палацу

Слава палацу щезла у вогні революції. П'ятничанська садиба зазнала погрому останньою на Поділлі, 18 січня 1918-го року. Погром почали з гуральні, спиртзаводу Грохольських, потім п'яна юрба розгромила садибу, підпаливши палац. За спогадами очевидців нападаючі для хоробрості напились «до чортиків», а щоб зігрітись у морозний день

— влаштували грандіозне багаття.

Марія, сестра Здіслава Грохольського, в своїх споминах пише: *«Врешті одного дня, вже увечері селяни увірвалися на подвір'я і до палацу, знищуючи абсолютно все. В будинку був ліфт. Руйнівна банда до того ліфтового отвору накидала меблів, полила гасом і підпалила. Вогонь... поширився на цілий будинок, випалюючи все... Після погрому подвір'я в П'ятничанах було засіяно безліччю різних цінних паперів, листів і альбомів, які ми зберігали з величезним пієтетом».*

Спомини Марії про минуле до погрому оповите легким серпанком жалю за цим життям, її виховували в любові, розкоші, виконуючи всі забаганки, адже батьки були магнатами. Хочу процитувати Даніеля Бовуа: *«Десятилетиями, а то и веками польский мир существовал в этом регионе отдельными островками. Ничто не должно было нарушить тепличной атмосферы, отгораживавшей от вульгарности внешнего мира...Эта пелена, скрывавшая то, что считалось неприличным, позволяла приостановить время. «Малая родина», которой было имя, превращалась в настоящую родину. Казалось, что эта изолированная, замкнутая жизнь будет длиться вечно.»*

А селяни, що жили поруч, за муром садиби, мали зовсім невеличкі статки та маленькі клаптики землі, що годували їх сім'ї. Марія називає тих, хто громив палац «бандитами», але не будемо забувати про ту споконвічну образу селян до панів, ту образу, що визрівала в пам'яті народній ще від діда-прадіда. Двір та село жили в різних світах, їхні життя розділяла страшенна прірва. Даніель Бовуа в своїй праці писав: «жорстока правда життя в українському селі така, що волає про помсту до неба».

Ні, я не виправдовую цю сліпу жагу помсти, жагу понівечити все, що належало панству, адже простий люд мав за що помститися. Хоча, за споминами сучасників, Здіслав Грохольський та вся його родина непогано відносилися до селян. Мабуть погромники, засліплені тією хвилиною розбрату, просто не думали про день завтрашній, що цей прекрасний палац ще може довго слугувати громаді та її дітям.

Садиба після тієї пожежі дуже постраждала, від палацу залишилася частково тільки середня частина. Флігелі та галереї знищені, знищений інтер'єр. Були розграбовані та спалені унікальні колекції книг, картин, монет, зброї, зникла колекція карет. Лише в 1985 році, під час будівельних робіт на розі вулиць Толстого та Малиновського, в садибі Рузін, що належала Грохольським, де зараз розташована обласна медична бібліотека, знайшли столове срібло з П'ятничанського палацу — 192 предмета вагою 31 кілограм.

*На фото: скарб
Грохольських*

Зараз знайдений скарб зберігається у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї.

Усі коштовності цієї колекції створені у XVIII–XIX ст. відомими ювелірами. Наприклад, є 23 виделки і стільки ж ложок, відерце для охолодження шампанського з барельєфним зображенням голови коня роботи київського

майстра Йосипа Маршака, якого називали «українським Фаберже». На цих виробках нанесена літера G, дворянські та графські корони, деякі з них частково позолочені.

Є ще одна цікава історія, пов'язана з садибою Грохольських Рузін. У вінницькому обласному краєзнавчому музеї була організована виставка «Українська революція 1917-1921 рр. на теренах Поділля», один з експонатів якої — раритетний письмовий стіл, за яким працював Головний Отаман Симон Петлюра, коли уряд Директорії перебував у Вінниці. В травні 1919 року садибу Рузін пограбували. За спогадами представниці родини Грохольських один із засновників Крайового музею В. Ф. Коренєв забирав окремі речі до колекції, щоб врятувати їх від знищення. Саме йому та Г. В. Брілінгу, а також іншим нашим землякам-мистецтвознавцям ми зобов'язані створенням вінницьких Художнього і Краєзнавчого музеїв. У важку пору громадянської війни, розграбування і знищення культурної спадщини, ці люди змогли зібрати й зберегти колекцію творів мистецтва, створивши перший в місті музей.

Один із експонатів цього музею – унікальний дерев'яний стіл. Він масивний, прикрашений складними вирізьбленими візерунками, ніжками слугують фігури левів. Стільниця прикрашена зображеннями з лицарськими сюжетами. Частини оригінальної різьби з окремих частин столу було втрачено, їх пізніше замінили. Два перехрещені молотки вказують на те, що власник столу належав до масонського руху. Цілком ймовірно, що стіл належав Миколаю Грохольському, губернатору Поділля, що, як вже повідомлялося, був масоном. Коли в травні 1920 року до Вінниці повернувся Симон Петлюра, офіцери Військово-похідної канцелярії попросили музейників умеблювати порожню садибу Боруха Львовича, що знаходиться тепер по вулиці Петлюри, 15, де мав розміститися Головний Отаман.

В науково-практичному журналі «Архіви України» № 4-6 (252) 2003 є дуже цікава стаття «Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КДЦА...», в якій досліджується архівна політика нацистів на території України.

Майже всі архівні документи Грохольських, як і багатьох інших польських магнатів, що проживали на Україні, після жовтневої революції зберігалися в Київському центральному архіві давніх актів (КЦАДА). В переліку «фондів родових архівів магнатів і шляхти Правобережної України» станом на 1937 рік значилось: «Грохольські (Grocholski), граф[и], дід[ичі], Вінницького пов., 1619–1917, 680 док., всего +64 ящ.». Станом на 1939 рік «378, ф. Грохольських, 1519–1917, 678 [док.] [Примітка:] «Листування приватного та ділового характеру, спірні справи». На сьогодні у ЦДІАК України родовий фонд Грохольських (№ 239) становить 92 справи, крайні дати документів – 1580–1918 рр.»

Під час гітлерівської окупації фондами ЦДІАК заволодів представник керівництва військових архівів фон Гьодл, який перекрив доступ до них, навіть підрозділам Вермахту та іншим нацистським організаціям, і архіви залишалися під його контролем до кінця окупації. Всі документи, які гітлерівці тримали під своїм наглядом, мали для них таке величезне значення, що перед визволенням Києва їх вивезли до німецького Ратібору. Навіть чиновникам Генерал-губернаторства Польщі, посилаючись на загальне становище на фронті, було відказано в передачі архівів польських магнатів та шляхти. На сьогоднішній день фонд у ЦДІАК України не існує, визначити дійсні військові втрати архівів неможливо. Подальшу долю документів з'ясувати не вдалося, залишилися тільки списки фондів. Архів Грохольських, що мав містити документи майже 400-літньої давнини, в тому числі й ті, що стосувалися П'ятничан, як родового маєтку, для нас поки що загублений.

Ця шляхетна садиба є пам'яткою архітектури та містобудування національного значення, парк є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення. Але попри всі ці статуси палац та інші будівлі садиби, а також парк потребують термінової реставрації,

впорядкування, та постійного догляду. Вже виконано проєкт відновлення садиби, але проведення реставраційних робіт потребує великих коштів, яких поки що немає.

На території архітектурно-ландшафтного комплексу «Садиба в П'ятничанах» адміністрацією диспансеру планується створити великий музейний комплекс, який об'єднає в собі 3 складові: музей історії, музей кафедри ендокринології Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова та музей обласного клінічного високоспеціалізованого ендокринологічного центру. Але, як-то кажуть, поживемо — побачимо.

Не дивлячись ні на що, сьогодні п'ятничанський парк є чудовим місцем для прогулянок, де можна не лише насолодитися живописними ландшафтами, а й відчувати подих історії.

Майже через століття після від'їзду Грохольських з Вінниці, пам'ять про родину повертається до міста. Приходить вона не тільки у вигляді книг, спогадів та історичних досліджень, а й в меморіальних табличках на будинках, які належали цій сім'ї. А в 2016 році на карті міста Вінниця з'явилась вулиця Грохольських, названа на честь цього давнього роду.

Вигляд фасадної сторони палацу до 1917 року (фото належать архіву сім'ї Грохольських) та її сьогоденний стан

Родина Грохольських після меси, Стрижавка, 1910

*Старовинні фото П'ятничанського маєтку та родини
Грохольських з їх сімейної колекції*

Джерела, які є у фондах НТБ

Вавричин, М. Україна на стародавніх картах : Кінець XV – перша половина XVII ст. [Текст] / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К. : ДНВП «Картографія», 2004. – 208 с.

Грохольська, С. Болючі спогади 1917 –1919 [Текст] / С. Грохольська. – Вінниця: Друкарня-видавництво «Твори», 2018. – 192 с.

Малаков, Д. В. По Восточному Подолью (От Жмеринки до Могилева-Подольского) [Текст] / Д. В. Малаков. – Москва : Искусство, 1988. – 167 с.

Отамановський, В. Д. Вінниця в XIV-XVII століттях [Текст] : Історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. – 464 с.

Використані джерела

100-lecie urodzin świętuje ostatni z żyjących właścicieli Stryżawki pod Winnicą – Andrzej Grocholski [Електронний ресурс] веб-сайт: «Słowo Polskie». – Режим доступу: <http://slowopolskie.org/100-lecie-urodzin-wituje-ostatni-z-ujcych-wacicieli-stryawki-pod-winnic-andrzej-grocholski/> . – Дата перегляду: 20.07.2018. – Назва з екрану.

Grocholski Henryk П'ятничани до 1917 року, під час «сімейних» часів [Електронний ресурс] / Н. Grocholski // веб-сайт: «facebook Історія Вінниці». – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/historyofvinnytsia/permalink/1370631346406349/> . – Дата перегляду: 03.10.2018. – Назва з екрану.

Афтаназі, Роман Історія проживання в колишніх прикордонних регіонах Співдружності [Електронний ресурс] / Афтаназі Р. // веб-сайт: «archive.todey». – Режим доступу: <https://archive.is/0wzh5#selection-551.0-553.83> . Джерело <http://www.grocholski.pl/majatki/pietniczany.html> . – Дата перегляду: 14.09.2018. – Назва з екрану.

Барабанцев, В. Тисячолітні П'ятничани : іст. нарис : ювілейна книга / В. О. Барабанцев, В. М. Вітковський ; ред. В. М. Тимчук ; авт. фотогр.: Ю. Головата, В. Кравченко. – Вінниця : Діло, 2016. – 308 с. : ілюстр. – (Село і люди ; вип. 4).

Геркалюк, М. Однострої, гармата і стіл Петлюри [Електронний ресурс] / М. Геркалюк // веб-сайт: «ВЕЖА Вінницький інформаційний портал». – Режим доступу: <https://bit.ly/2Q2iNc5>. – Дата перегляду: 08.06.2018. – Назва з екрану.

Грохольски, Здислав Пьетничаны [Электронный ресурс] / З. Грохольски // веб-сайт: «archive.today». – Режим доступа: https://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=pl&sp=nmt4&u=https://archive.is/0wzh5&id=17259,15700021,15700124,15700149,15700168,15700173,15700186,15700189,15700201&usg=ALkJrhjbvz1jHboWNIZ84DZGdpLEESUyJA. – Дата просмотра: 23.05.2018. –

Название с экрана.

Дзиковицкий, А. Потомки рода сквозь призму истории. Том III. [Электронный ресурс] / А. Дзиковицкий // веб-сайт: «Проза.ру». – Режим доступа: <https://www.proza.ru/2016/07/20/765>. – Дата просмотра: 02.07.2018. – Название с экрана.

Єгурнова, Лілія Вулиці Вінниці: уроки історії та культури. Михайло Коцюбинський – назавжди наш вінничанин [Електронний ресурс] / Лілія Єгурнова // веб-сайт: «Вінницька газета». – Режим доступу: <http://vin-gazeta.net/moe-misto/2076-vulitsi-vinnitsi-uroki-istoriji-ta-kulturi-mikhalo-kotsyubinski--nazavzhdi-nash-vinnichanin>. – Дата перегляду: 6.09.2018. – Назва з екрану.

Зонова, І. П'ятничанський парк «Красуня» занепадає сто років [Електронний ресурс] / І. Зонова // веб-сайт: «33-й новини». – Режим доступу: <http://33kanal.com/20560.html>. – Дата перегляду: 02.04.2018. – Назва з екрану.

История Суворова (1842 г.) Встреча Екатерины II с королем Станиславом [Электронный ресурс] // веб-сайт: «Энциклопедия жизни и творчества Тараса Шевченко». – Режим доступа: <http://www.tshevchenko.name/ru/Painting/Suvorov/CatherineStanislaw.html>. – Дата просмотра: 13.08.2018. – Название с экрана.

Історичний факт: собор у центрі Вінниці кілька десятиліть стояв без золотих бань (фото) [Електронний ресурс] // веб-сайт «VINBAZAR Вінницький бізнес портал». – Режим доступу: <https://vinbazar.com/news/suspilstvo/4577istorichniy-fakt-sobor-u-tsientri-vinnitsii-kilka-desyatilit-stoyav-bez-zolotih-ban-foto>. – Дата перегляду: 11.10.2018. – Назва з екрану.

Італійський архітектор збудував один з найкращих храмів Вінниці [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Vlasno.info». – Режим доступу: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/5402-italiiskyi-arkhitektor-zbuduvav-odyn-z-naikrashchych-khramiv-vinnytsi>. – Дата перегляду: 12.07.2018. – Назва з екрану.

Колесник, В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. [Текст] / В. Колесник – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с., іл.

Колесник, Вікторія Здіслав Грохольський (1881 – 1968) – останній дідич П'ятничан, С. 41 - 64. – Подільські джерела [Текст] : альманах, №3. Річ Посполита: вінницький слід. – Вінниця, 2012. – 224 с. іл.

Колесник, В. В. Хронологічний довідник Тадеуш (Тадеуш Пжемислав Міхал) Грохольський – польський живописець і графік, громадський діяч. До 175-річчя від дня народження (15.05.1839-29.07.1913) [Електронний ресурс] / В. В. Колесник // веб-сайт: “Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва” Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. – Режим доступу: http://www.library.vn.ua/publications/2014/zpd_Vin2014/zpd_Vin2014_16.html . – Дата перегляду: 13.05.2018. – Назва з екрану.

Мистецтво Олекси Новаківського [Електронний ресурс] // веб-сайт: «i.ua». – Режим доступу: <http://blog.i.ua/community/1952/1216264/>. – Дата перегляду: 07.06.2018. – Назва з екрану.

Нині прослався син людський [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вікіпедія». – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нині_прослався_син_людський . – Дата перегляду: 21.07.2018. – Назва з екрану.

Новаківський Олекса Харлампійович [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вікіпедія». – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Новаківський_Олекса_Харлампійович . – Дата перегляду 07.06.2018. – Назва з екрану.

Орден Білого орла (Польща) [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вікіпедія». – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Белого_орла_\(Польша\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Белого_орла_(Польша)) . – Дата перегляду 02.07.2018. – Назва з екрану.

Палац Грохольських та його таємниці [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Facebook». – Режим доступу: <https://www.facebook.com/vinpravda/posts/Палац-Грохольських-та-його-/466019477094505/>. – Дата перегляду: 08.08.2018. – Назва з екрану.

екрану.

Під Вінницею виявили древній обеліск на честь турецьких воїнів. Фоторепортаж [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вежа Вінницький інформаційний портал». – Режим доступу: <https://vezha.vn.ua/pid-vinnytseyu-vuyavyly-drevnij-obelisk-na-chest-turetskyh-voyniv-fotoreportazh/>. – Дата перегляду: 07.06.2018. – Назва з екрану.

П'ятничанський храм Різдва Пресвятої Богородиці (Вінниця) [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вікіпедія». – Режим доступу: <https://bit.ly/2GKzWrv>. – Дата перегляду: 21.07.2018. – Назва з екрану.

Реставрація пам'ятки архітектури національного значення у Вінниці під загрозою. Депутати обласної ради не дали дозволу на проведення робіт [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Vlasno.info». – Режим доступу: <https://bit.ly/2EOU11M>. – Дата перегляду: 13.06.2018. – Назва з екрану.

Романюк, Н. Й. Благодійництво і меценатство як засіб підвищення соціального статусу підприємців південно-західного краю Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / Н. Й. Романюк // веб-сайт: «Вісник аграрної історії». – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vai_2013_6-7_23. – Дата перегляду: 07.08.2018. – Назва з екрану.

Садиба [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Прадідівська слава Українські пам'ятки». – Режим доступу: <https://bit.ly/2AiVK7A>. – Дата перегляду: 13.08.2018. – Назва з екрану.

Себта, Тетяна Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА у контексті взаємних претензій рейхскомісаріату України та генерал-губернаторства Польщі [Електронний ресурс] / Т. Себта, Н. Черкаська // веб-сайт: «Наукова періодика України Науково-практичний журнал “Архіви України”». – Режим доступу: <https://bit.ly/2Sruh2>. – Дата перегляду: 21.07.2018. – Назва з екрану.

Спасо-Преображенський кафедральний собор [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вінницька Єпархія Української Православної Церкви». – Режим доступу:

<http://orthodox.vinnica.ua/parafiya/i-vinnitske-miske-blagochinnya/spaso-preobragenskiy-kafedralniy-sobor/>. – Дата перегляду: 11.10.2018. – Назва з екрану.

У Вінниці стіл Петлюри 18 століття поставлять в ОДА, а потім повернуть в музей [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вінниця. Info». – Режим доступу: <http://www.vinnitsa.info/news/u-vinnitsi-stil-petlyuri-18-stolittya-postavlyat-v-oda-a-potim-povernut-v-muzey.html>. – Дата перегляду: 08.06.2018. – Назва з екрану.

У столітньому вінницькому храмі знімали фільм з Богданом Ступкою. Фотофакт [Електронний ресурс] // веб-сайт: «Вінниця. Info». – Режим доступу: <http://www.vinnitsa.info/news/u-stolitnomu-vinnitskomu-hrami-znimali-film-z-bogdanom-stupkoju-fotofakt.html> . – Дата перегляду: 21.06.2018. – Назва з екрану.

Урсу, Н.О. Добродійці та меценати монастирів домініканців на правобережній Україні [Електронний ресурс] / Н.О. Урсу // веб-сайт: «Молодий вчений» № 5 (20). – Частина 4. – травень, 2015 р. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/138.pdf> . – Дата перегляду: 07.08.2018. – Назва з екрану.

Шаповал, Л.І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: Довідник / Л.І.Шаповал. – Полтава, 2009. – 268 с.

Що у Вінниці робив останній король Польщі [Електронний ресурс] // веб-сайт: «20 хвилин». – Режим доступу: <https://bit.ly/2Q5iIEr>. – Дата перегляду: 13.05.2018. – Назва з екрану.

Юзевський, Генрик Замість щоденника [Електронний ресурс] / Генрик Юзевський ; пер. Юлії Васейко ; вступ. ст. Миколи Кучерепа ; післяслово Марека Запура ; за заг. і наук. ред. Миколи Кучерепа // веб-сайт: «Асоціація Європейських Журналістів». – Режим доступу: <http://aej.org.ua/history/1804.html> . – Дата перегляду 17.08.2018. – Назва з екрану.

Дякуємо за увагу!

Матеріал збрала та впорядкувала

Бондар О. І., бібліотекар I кат.

*Науково-технічна бібліотека Вінницького
національного технічного університету.*

library@vntu.edu.ua

